

SLAVKO SPLICAL*

Spremembe komunikacijskih potreb in pravic v slovenski demokratizaciji**

»Vse prave revolucije so v temelju komunikacijske revolucije, ali pa sploh niso. Revolucija je nasprotje kakršnikoli diktaturi, aristokratski, oligarhični, monopoliistični, proletarski ali njihovi kombinaciji. Ko je komuniciranje zatirano ali zahteva samocenzuro, je revolucije kot razširitve človekovih pravic konec. To je dejansko kontrarevolucija« (Traber, 1991). Kakorkoli je to Traberjevo dognanje »vabljivo« za komunikacijsko znanost, saj postavlja predmet njenega raziskovanja (komuniciranje) v središče vseh in vsakršnih *ključnih* sprememb v družbi, pa je po drugi strani »nehvaležno«, zakaj vedno znova se izkaže, da se sleherno revolucionarno gibanje prej ali slej sreča s svojim nasprotjem – z onemogočanjem nadaljnega »revolucioniranja« (=demokratizacije) komuniciranja ali celo neposredno z antidemokratskimi pritiski. Zgledi za taka »kontrarevolucionarna gibanja« niso ne časovno ne prostorsko daleč odmaknjeni. Srečanja proletarske revolucije v Vzhodni Evropi s »kontrarevolucijo« je rodilo sovjetsko (»boljševiško«) diktaturo in zaustavilo revolucionarno gibanje za dolga desetletja. Konec osemdesetih let je Vzhodni Evropi prinesel »demokratsko revolucijo« oz. – kot jo je prvi poimenoval T. G. Ash (1989) – »reformatorsko revolucijo« ali skrajšano »refolucijo«, ki so jo v dobršni meri izbojevali tudi mediji – in sicer toliko bolj, kolikor bolj so bili zasidrani v civilni družbi. In tudi ta »refolucija« se, tako kot vse doslej v zgodovini, srečuje s svojim nasprotjem. Pičlo leto najnovejše »zgodovine« v Vzhodni Evropi in pri nas, v Sloveniji, kajpak ne dopušča nikakršnih dokončnih ocen, kaj šele spoznanj in pojasnitev. Dovoljuje in celo zahteva pa že nekoliko nadrobnejši vpogled v značaj »komunikacijske revolucije« in »vzporejanje revolucije in komuniciranja«, ki nam pomaga »razkriti, morda bolje kot katerikoli drugi faktor, razsežnost človeških pravic vseh resničnih revolucij« (Traber, 1991).

Socializacija komunikacijske dejavnosti kot zmeta?

Za korak se torej najprej vrnimo v povojno zgodovino. Vse od prvih negotovih uzakonitev svobode tiska v Jugoslaviji po proletarski revoluciji (1945 in 1946) pa tja do leta 1971 je bila v Jugoslaviji komunikacijska dejavnost v vseh republikah

* Dr. Slavko Spical je profesor komunikologije na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani.

** Michael Traber z londonske World Association for Christian Communication je svoj prispevek za zbornik *Communication and Democracy* (1991), ki sva ga uredila z Janet Wasko (Norwood, N. J.; Ablex), naslovil »Changes of Communication Needs and Rights in Social Revolutions«. Pri pisanju tega besedila sem se mnogokrat spomnil na najine razprave; avtorska »kraja«, ki sem jo zagrešil z naslovom, je torej vsaj toliko kot izraz lastne nesposobnosti, da bi našel drugačen naslov, tudi izraz spoštovanja do urednika revije *Media Development* in intelektualnih spodbud, ki mi jih je dal za moje delo.

organizirana v okviru državnih (RTV) in paradržavnih (tisk) zavodov kot specifičnih oblik delovnih organizacij za opravljanje družbenih služb v rokah države. Uvajanje (gospodarskega) samoupravljanja na komunikacijsko dejavnost v bistvu ni imelo nikakršnega vpliva; ohranjalo je njeno podrejenost partijskim in državnim elitam. Šele z zakonodajo po ustavnih amandmajih iz leta 1971 je časopisna, podobno pa tudi radiotelevizijska dejavnost postopoma prehajala iz državne uprave v samoupravljanje neposredno zaposlenih delavcev in – predvsem – predstavnikov družbene skupnosti. Na prvi pogled je videti paradoksalno, da se je proces demokratizacije kazal predvsem v povečevanju števila zaplenjenih publikacij; zaplembe tujih in domačih časopisov so pač dokazovale, da postaja komunikacijski prostor bolj odprt tako za uvoz tujih časopisov kot za manj pravoverne domače ideje, vendar je bilo to odpiranje podvrženo državnemu nadzoru. Šele konec osemdesetih let se je država praktično odrekla zaplembam kot instrumentu varovanja interesov države v komunikacijski sferi (Splichal, 1990: 15).

V začetku sedemdesetih let so bile ustanoviteljske pravice za RTV organizacije – podobno kot prej za osrednje dnevnike – prenešene na SZDL. Spremembe v zadnjih dvajsetih letih so nedvomno tekle v smeri socializacije komunikacijske dejavnosti, vendar so bile izredno počasne in polne protislovij ter nerešenih problemov. Praktično v vseh ključnih razsežnostih je socializacija ostajala na pol poti, vendar ne glede na to ne more biti dvoma, da so te spremembe pomenile vsaj začetek prehoda iz paternalističnega (državnocentralističnega) v demokratični sistem komuniciranja. Ostala pa so mnoga protislovja, npr. med komunikacijskimi pravicami državljanov (vključno z najbolj demokratično pravico do objave mnenja) in pravicami kolektivnih subjektov (zlasti ustanoviteljev); avtentična participacija državljanov v medijskih organizacijah ni bila dosežena, mediji so bili v dobršni meri še vedno odvisni od političnih elit. Z uvedbo parlamentarne demokracije leta 1990 je bil ta dvajsetletni »eksperiment« zadušen, kljub temu pa se vsa vprašanja, ki so se zastavljala v preteklosti, zastavljajo znova; paradoksalno je, da danes pri iskanju odgovorov nanje izkušnje iz preteklosti nič ne štejejo, pa tudi ne kritike izpred nekaj let na račun tedaj predlaganega in kljub kritikam sprejetega novega zakona o javnem obveščanju (1985).

Ker danes tako radi govorimo o »zgodovinskem spominu«, bi ob spremembah, ki jih v medijskem prostoru doživljamo v zadnjem letu, rad na kratko povzel kritiko zakona iz leta 1985 (Splichal, 1985). Položaj medijev je bil po tem zakonu določen s štirimi ključnimi instancami: 1. z ustanoviteljem, 2. »dvodomnim« organom upravljanja v komunikacijskih organizacijah in/ali svetom, 3. odgovornim (glavnim) urednikom in 4. uredništvom (novinarji in področni uredniki). Čeprav po tedanjem zakonu praktično ni bilo subjekta družbenih odnosov – od občana oz. desetih občanov do države, ki jim zakon ob bolj ali manj zahtevnih pogojih ne bi dovoljeval ustanoviti občila, pa so bila *množična* občila, ki imajo vsaj v tendenci *javni* značaj, torej tista, ki so namenjena vsem občanom določene družbenopolitične skupnosti, brez izjeme v ustanoviteljskih rokah SZDL. SZDL je v teh primerih nastopala kot reprezentant celotne družbe (oz. njegovega prostorskega dela).

Ne pred letom 1984 ne po njem ne zakon ne praksa organu upravljanja nista dajala samostojnosti, ki bi bila ena izmed temeljnih predpostavk za uresničitev njegovih – zlasti programskih – funkcij in odgovornosti. Linija odločanja, vodenja in nadzorovanja je tekla mimo organa upravljanja med ustanoviteljsko organizacijo (njenim operativnim vodstvom) in glavnim oz. odgovornim urednikom, kar je seveda bistveno omejevalo avtonomijo medijev. Vzroki za »razkorak« med idejo socializacije in dejansko prakso (taktično in normativno) so bili zlasti v tem, da:

1. Organ upravljanja ni vplival na temeljna vprašanja delovanja komunikacijskih organizacij, tj. na (a) pogoje in način pridobivanja dohodka in ustvarjanja prihodka ter (b) kadrovske politiko;

2. Organ upravljanja je bil umeščen med dve profesionalni instanci brez lastne profesionalne instance (glavni oz. odgovorni urednik je bil neposredno odgovoren ustanovitelju oz. njegovemu organu);

3. Družbeni (»zunani« oz. »uporabniški«) del organa upravljanja, katerega sestavo je določil ustanovitelj, je bil delegatsko zasnovan samo formalno, dejansko pa je bil to predstaviški organ: v njem so bile poleg ustanovitelja (SZDL) zastopane državne institucije, politične organizacije in del institucij civilne družbe (izločena so bila npr. vsa gibanja in cerkve).

V takem položaju organ upravljanja ni bil in ni mogel biti odgovoren za dejavnost komunikacijske organizacije. Njegov vpliv bi se lahko najbolj učinkovito povečal s tem, da bi izbor glavnega oz. odgovornega urednika prešel v pristojnost organa upravljanja: 1., s tem bi se močno okreplil njegov vpliv na delovanje komunikacijske organizacije (kadrovske politiko), kar bi nedvomno povečalo interes članov organov upravljanja za aktivno sodelovanje; 2., glavni oz. odgovorni urednik (s tem pa tudi uredniki in novinarji) bi postali neposredno odgovorni organu upravljanja in s tem dejansko »profesionalizirali« organ upravljanja. Možne bi bile kajpak tudi drugačne rešitve, vendar je eno gotovo: Brez posega v tedanjo linijo vodenja, odločanja in nadziranja je organ upravljanja pač samo »obravnaval vprašanja« in »dajal mnenja in predloge«, nikakor pa *ni upravljal*.

Tedanja normativna ureditev je sprožala tudi načelno vprašanje o odnosu med ustanoviteljem (SZDL) in javnim občilom: Ali je ustanovitelj »lastnik« ali pa zagotavlja oziroma skrbi za razvoj *javnega* komuniciranja in *javnih* občil? »Delegati družbene skupnosti« v organu upravljanja so bili vsi po vrsti člani frontne SZDL, torej tudi njen »organ«. SZDL je neposredno odločala z aktom o ustanovitvi o delegatskih mestih v organu upravljanja, v katerem je imela tudi svoje »posebne« delegate. Pa vendar je nasprotovanje povečanju pristojnosti in odgovornosti organov upravljanja in s tem avtonomije medijev kazalo, da obstaja temeljni dvom v polnoletnost članov organa upravljanja, ki so jih imenovala z ustanovitvenim aktom določene organizacije. V praksi je bila torej SZDL praviloma bliže vlogi lastnika kot (zgolj) ustanovitelja, vendar pa se je njena vloga s procesi demokratizacije ob koncu osemdesetih let začela pomembno spreminjati, kar se je izražalo tudi v predlaganih spremembah zakona o javnem obveščanju in spremembah zakona o RTV. V tem obdobju se je avtonomija medijev v odnosu do oblasti opazno povečevala v povezavi s splošnimi procesi demokratizacije družbe, ki so dosegli prelomno točko s prvimi povojnimi strankarskimi parlamentarnimi volitvami leta 1990.

»Demokratska revolucija 1990« in »komunikacijska (kontra)revolucija«

Pričakovanje, da bo obdobje po volitvah prineslo nadaljni razcvet demokratizacije množičnega komuniciranja in potrdilo, da gre za »pravo revolucijo« (Traber), je bilo – kot je danes očitno – vsaj preuranjeno, če že ne zmotno. Vladajoča koalicija si je na taktični in normativni ravni – ob odsotnosti strateško zasnovane komunikacijske politike – predvsem prizadevala zagotoviti čim večji vpliv na medije in jih podrediti svoji strankarski volji. V lanski utemeljitvi sprememb zakona o RTV Slovenija, ki sta jo pripravila vlada in ministrstvo za informacije, je bilo

sicer zapisano, naj bi šlo za spremembo »sedanje strukture Skupščine RTV Slovenija v korist predstavnikov t.i. civilne družbe (javnosti),« kar je bila nadvse dobrodošla ideja, saj bi pomenila njena realizacija povečanje avtonomije in vpliva javnosti prek Sveta RTV Slovenija na dejavnost te pomembne kulturne in politične institucije in nadaljevanje zametkov demokratizacije iz prejšnjega obdobja. Operacionalizacija te ideje v novi (predlagani) normativni ureditvi pa je v popolnem nasprotju z bistvom te ideje, ker:

1. v celoti odpravlja avtonomijo javnosti, saj njene predstavnike v Skupščini oz. Svetu RTV Slovenija imenuje slovenski parlament, torej organ zakonodajne oblasti, od katerega naj bi bilo delo javnih institucij v principu in v praksi neodvisno;

2. Svetu RTV Slovenija – enako kot stari zakon – odreka polnoletnost, saj morajo dobiti njeni sklepi glede kadrovskih rešitev (imenovanje direktorjev in urednikov) soglasje v slovenskem parlamentu, čeprav parlament sam imenuje vse člane Sveta RTV Slovenija;

3. nova ureditev tudi zaposlenim v RTV Slovenija odreka pravico participacije oz. možnosti, da sami neposredno izberejo svoje predstavnike v Svetu RTV Slovenija; to »odgovornost« prevzema na svoja pleča parlament, kar spet pomeni odrekanje polnoletnosti producentom RTV programov.

V principu (recimo na teoretični ravni) je ključni problem v tem, da je ideja demokracije in v tem okviru civilne družbe na normativni in taktični ravni zvedena na pluralizem političnih institucij (strank). S tem ne želim zanikati, da je pluralizem *po eni strani* povezan z obstojem političnih institucij – vendar pa *po drugi strani* predpostavlja obstoj mehanizmov, ki preprečujejo pretirano politizacijo življenja in medijev ter zvajanje vseh interesov na zgolj politično artikulacijo, predvsem pa zagotavljajo civilni družbi neodvisnost od oblasti in svobodo gibanj proti birokratiziranim hierarhičnim organizacijam. Kajpak ni sporno, da so *tudi* politične stranke in ekonomija temelji civilne družbe. Toda poleg ekonomije in političnih strank obstaja množica netržnih in nedržavnih organizacij (družbena gibanja in prostovoljne »javne sfere«, kot so profesionalna združenja, kulturne institucije, cerkve, neodvisni mediji ter izobraževalne, vzgojne, znanstvene in varstvene institucije), ki so sicer na določen način povezane z ekonomijo in državo, vendar je zanje predvsem značilno, da se bojujejo za pravico do avtonomije in zoper despotizem – bodisi oblasti bodisi kapitala.

Uveljavljene spremembe zakona z oblikovanjem strankarsko določenega sveta RTV Slovenija zato nedvomno pomenijo *strateški* umik v procesu demokratizacije množičnih občil in vračanje na preživeli model državne radiotelevizije, ki je bil in je v dobršni meri še uveljavljen v Vzhodni Evropi. V tem modelu je država edini lastnik in neposredni upravitelj (v klasičnem državnem modelu prek posebnega ministrstva) radiotelevizije. Kar zadeva jugoslovanski oz. slovenski model, pomeni to vračanje za dvajset let nazaj, saj se država proglašča za reprezentanta civilne družbe oz. javnosti in ne dopušča nikakršne drugačne artikulacije interesov razen politične (strankarske), kot da bi bila radio in televizija zgolj medij *političnega komuniciranja*, ne pa (tudi) prvovrstni *kulturni* (in umetniški) instituciji z razvejanimi zabavnimi, izobraževalnimi in kulturnoumetniškimi programi. Taka redukcija nujno pelje v (vnovično) pretirano politizacijo teh medijev po vzoru agitpropovske strategije.

Kritika, da v sedanjem Svetu RTV Slovenija niso ustrezno (ali sploh ne) zastopani interesi državljanov, drži še bolj kot že pred šestimi leti in še nekaj let nazaj. Kar je posebej problematično, je pričakovanje (?) oblasti, da bodo s tihim (vnovič-

nim) podržavljenjem radiotelevizije ti interesi ustrežnejše zastopani. Menim, da bi moral slovenski parlament vnovič argumentirano pretehtati slabosti in prednosti sedanjega sistema ter sodobnih evropskih sistemov ter sprejeti nujno potrebne spremembe za demokratizacijo medijev. Koncentracija odločevalske moči v parlamentu (ali v vladi ali v političnih oz. strankarskih elitah) pač ne pelje v demokratični medijski sistem, tako kot tudi ne njegovo podrejanje kapitalu (komercializacija medijev), saj gre v obeh primerih za omejevanje komunikacijske moči državljanov in novinarjev.

Domala v vseh zahodnoevropskih državah so namreč nacionalno radiotelevizijo (če ne v celoti, pa vsaj v veliki meri) razdržavili in jo poskušali približati vlogi, ki so jo imeli mediji (tedaj časopisi) ob svojem nastanku – vlogi kritičnega nadzorovalca oblasti in instrumenta kulturne in politične javnosti. Poleg tega ima »nacionalna« RTV konkurenco v zasebnih in neprofitnih skupnostnih (za zdaj skoraj izključno radijskih) postajah (»community media« oz. »free media«). Na področju nacionalne radiotelevizije sta se uveljavila dva modela: »državno-politični«, v katerem nadzorne in delno upravljalске funkcije pripadajo predvsem (a ne izključno!) vladi in parlamentu (npr. nemška mreža ZDF), in »korporativni model«, kjer relevantne skupine civilne družbe izbirajo svoje predstavnike v organe upravljanja in imajo zato vladni in strankarski predstavniki v njih manjši vpliv (npr. nemška mreža ARD in še zlasti švedska TV, ki jo imajo kot državni monopol v lasti sindikati, cerkve, časopisi in podjetja, država pa nastopa le kot regulator – Wuggenig in Giegler, 1990; Olssen, 1990). Prevladujoče stališče nemških pravnih strokovnjakov (Fuhr in sod., 1989) je, da število predstavnikov vlade in parlamenta v upravnih organih radiotelevizije ne bi smelo presežati ene tretjine vseh članov, kar naj bi zagotavljalo neodvisnost medija od države. To kajpak ne velja za zasebne postaje (npr. SAT 1 in RTL Plus, kabelski sistemi), ki so se – z velikim deležem uvoženih programov – začele uveljavljati v osemdesetih letih. Danes državno-politični model (npr. RAI v Italiji) obstaja v Evropi le še v konkurenci z zasebnimi RTV postajami; če pa gre za monopolno televizijo, je ta organizirana korporativno.

Edino (sicer le delno) izjemo v avtonomiji nacionalne monopolne radiotelevizijske organizacije od oblasti predstavlja Avstrija – in ni naključje, da je zaradi tega pred evropskim sodiščem v Strasbourgu. Po drugi strani je tisk v Avstriji popolnoma nereguliran in izredno ranljiv za tuj kapital. Žal se zdi, da je prav avstrijski sistem najbolj vabljev zglede za slovensko vladno koalicijo – najbrž pač zato, ker ji oz. bi ji omogočal največ neposrednega nadzora nad delovanjem elektronskih medijev, obenem pa bi državi ob pomanjkanju zasebnega kapitala omogočal tudi nadzor nad tiskom. Od tod tudi ideja, naj se v slovenski zakon kar prepisejo funkcije kuratorija avstrijske ORF kot funkcije sveta RTV Slovenija oz. medijskih svetov sploh; vse lastniške funkcije v zvezi z obema medijema pa naj bi opravljal slovenski parlament. To bi bil gotovo odločen korak ne le v smeri paternalističnega, ampak že kar avtoritarnega medijskega sistema. S tem bi radio in televizija ne le izgubila vsakršno avtonomijo v odnosu do zakonodajne (in gotovo tudi izvršilne) oblasti, ampak bi nastal tudi izrazito centralističen sistem brez vsakršne lokalne avtonomije oz. regionalnega vpliva na »nacionalne« programe. Najbolj problematično pri tem je, da je podržavljanje preoblečeno v plašč »privatizacije« oz. da bi bilo (bo) izpeljano v imenu lastniških pravic, kot da kapital, s katerim razpolaga država, ne bi bil denar davkoplačevalcev (kar je vsaj v primeru naročnine tudi dovolj očitno), torej (civilne) družbe. Hkrati gre kajpak za naivno predstavo, da je deregulacija kar – privatizacija.

Če sem prej zapisal, da je ključni problem v *napačni operacionalizaciji* demokracije in civilne družbe izključno s pluralizmom političnih institucij (strank), potem je zdaj treba dodati, da ni nič manj problematična (zmotna) redukcija pluralizma na pravico do privatne lastnine, s čimer naj bi prek trga »proizvedli« demokratečen (komunikacijski) sistem. Res je, da je bila v 18. in 19. stoletju ideja civilne družbe tesno povezana s pravico do privatne lastnine, vendar privatna lastnina ni bila sama sebi namen! Privatna lastnina je bila *sredstvo* boja zoper despotstvo države in za udejanitev *političnih* interesov civilne družbe, ki je nikakor ni bilo (in je ni) mogoče zvesti na lastnike produkcijskih sredstev (Keane, 1988: 65). Razen tega je bila privatna lastnina tedaj omejena s takorekoč popolno konkurenco, medtem ko je postajala kasneje s procesi monopolizacije in vse tesnejšo povezanostjo kapitala z državo vse manj ustrezno sredstvo za vzpostavljanje oz. zagotavljanje avtonomije civilne družbe, predvsem zaradi posledične politične, ne le ekonomske neenakosti državljanov.

Ob obeh redukcijah – redukciji pluralizma na pluralizem političnih strank ter redukciji civilne družbe na politične stranke in privatnolastniško ekonomijo – je vsakršno »pričakovanje demokratizacije« nasploh ali posebej na področju medijev prej sprenevedanje kot dejansko razvijanje demokracije v polnem pomenu. Na to opozarja tudi snovanje novega slovenskega zakona o javnih glasilih, v katerem se uveljavljajo ostanki paternalističnega modela, ki jih je še ohranjala prejšnja zakonodaja. Po množični javni kritiki tez slovenskega zakona sta bili iz njih (vsaj zaenkrat) izločeni vsaj dve, za današnji čas že civilizacijsko nedostojni določbi. V inačici, ki jo je dobil v obravnavo parlament, se namreč besedilo začenja z znamenitim brezosebim stavkom »Zajamčena je svoboda javnega obveščanja« (podobno kot je zapisano v ustavah Jugoslavije in Slovenije), po katerem lahko vsak pravni strokovnjak takoj spozna, da gre (še vedno) za zakon po meri (»socialistične«) države, ne pa po meri državljanom in/ali medijev. Vsi mednarodni dokumenti in večina zahodnih nacionalnih zakonodaj od francoske Deklaracije pravic človeka in državljana iz leta 1789 naprej postavljajo na prvo mesto subjekt, posameznika – državljana: »Vsakdo ima pravico do svobodnega mnenja in izražanja«; tako na primer tudi lani sprejeti zakon o tisku v Sovjetski zvezi. Razlika je zanemarljiva samo na prvi pogled, saj v bistvu izraža duha zakona (in zakonodajalca).

Druga taka »teza«, ki je bila kasneje umaknjena, pa bi omogočala, da se »z zakonom ali odlokom občine ali mesta lahko posamezne dejavnosti javnega obveščanja ali zadeve določijo kot javne službe.« Drugače povedano bi to pomenilo, da bi država lahko praktično kadarkoli preprosto suspendirala zakon o javnih glasilih. Zakon bi bil tako v celoti odveč, saj bi z eno samo tezo uzakonjal brezzakonje: država bi lahko kadarkoli uvedla cenzuro in/ali podržavila katerokoli glasilo, ki ji vsebinsko ne bi bilo povšeči – in nekaj takih glasil ta hip v Sloveniji gotovo obstaja. Tako ureditev (če bi do nje res prišlo) bi lahko primerjali z ureditvijo v preteklosti, ko smo na eni strani imeli dokaj demokratično *tiskovno oz. medijsko zakonodajo* (čeprav ne v celoti dosledno izpeljano), na drugi strani pa 133. člen jugoslovanskega kazenskega zakonika, s katerim je bilo praktično mogoče s kvalifikacijo sovražnega delovanja suspendirati vse komunikacijske pravice.

Čeprav je od teh novih »prevratniških« idej predlagatelj (zaenkrat) odstopil, pa ideje, ki naj bi bile udejanjene v novi zakonodaji, še vedno pomembno odstopajo od tistih, ki so uveljavljene v zahodnih demokracijah. Površno branje slovenskih tez zakona o javnih glasilih vzbuja videz, da med bodočim slovenskim medijskim sistemom in sistemi v Zahodni Evropi ne bo pomembnejših razlik, da so torej teze

»na evropski ravni«. Vendar je to le videz. Zakon se bolj kot z varovanjem z ustavo zagotovljenih pravic državljanov, z avtonomijo medijev in varovanjem legitimnosti novinarskih ter medijskih interesov ukvarja s pristojnostmi države, z njenimi odgovornostmi za demokratičen komunikacijski sistem pa nič. Ta razlika postane posebej očitna tisti hip, ko načrtovane slovenske zakone primerjamo z enakovrstnimi zakoni v *majhnih evropskih državah* (npr. v skandinavskih državah ali v državah Beneluxa).

Komunikacijski pluralizem, avtonomijo medijev, novinarskega poklica in pravice državljanov je mogoče dejansko varovati le pod pogojem, da tako varstvo uživa nacionalni komunikacijski prostor. Številčno velike družbe posebnih tovrstnih varovalnih mehanizmov ne potrebujejo, saj kombinacija trga in države – kljub monopolističnim in centralističnim težnjam – ob zadostnem povpraševanju vendarle omogoča vsaj določeno raven interesne in mnenjske raznovrstnosti v medijih. Za primer, kako odsotnost družbenega spodbujanja tiskovnega pluralizma nujno vodi v oligopolističen sistem tiska, lahko vzamemo Veliko Britanijo, kjer imajo štiri podjetniške skupine v lasti 90 odstotkov celotne naklade dnevnikov (Meech, 1990). V majhnih državah lahko tak tržni »avtomatizem« kaj hitro pripelje v monopoliziran paternalistično-komercialni sistem, v katerem ni prostora za interese in mnenja družbenih manjšin katerekoli vrste (narodnostnih, socialnih, političnih, kulturnih). Preprosto povedano gre za to, da imajo lahko istovrstni in/ali enako organizirani mediji v različnih okoljih različne funkcije in učinke prav zaradi razlike v družbenem kontekstu oz. okolju, in obratno. Na velikih nacionalnih trgih z desetmilijonskimi publikami ima podjetniška logika gotovo povsem drugačne kulturne in politične (pa tudi ekonomske) učinke kot v državah z nekaj sto tisoči bralcev, poslušalcev in gledalcev.

Komuniciranje kot pravica in moč

Teze slovenskega zakona – sicer bolj sramežljivo kot dosedanji zakon – ohranjajo pravico državljanov do objave mnenja in odgovora, a hkrati vključujejo alternativni predlog, da se »črtajo določbe, ki se nanašajo na objavo mnenj«. Kot piše v predlogu za izdajo zakona, naj bi argument za alternativni predlog prišel iz samega Društva novinarjev Slovenije, ki »ocenjuje, da je ta pravica državljana pomenila velik civilizacijski dosežek v pogojih enostrankarskega sistema in monolitnega informacijskega prostora, v pluralni družbi in na razvitem trgu informacij pa je takšna pravica oziroma dolžnost javnih glasil anahronizem; glasila bodo namreč za javnost pomembna mnenja prisiljena objavljati predvsem zaradi pritiska konkurence.«

Če tako stališče primerjamo na primer s Traberjevo koncepcijo »družbenih revolucij« in vlogo komuniciranja v njih zlahka prepoznamo anahronistična videanja demokracije. Četudi je bila pravica do objave mnenja prvič uzakonjena v Jugoslaviji, to še zdaleč ne pomeni, da je naš izum in da sodi v arzenal »monolitnega informacijskega prostora«. Prav nasprotno: Kot ugotavlja Traber (1991), je pravica komuniciranja rasla iz velikih revolucij v zadnjih dveh stoletjih: ameriške, francoske, mehiške, ruske in osvobodilnih revolucij 20. stoletja. Ideja pravice komuniciranja kot temeljne komunikacijske pravice in merila demokratičnosti komunikacijskega sistema se je rodila v Zahodni Evropi v obdobju, ko je vse hujša monopolizacija medijev začela ogrožati temeljne pravice državljanov. Raymond Williams je pred tremi desetletji zapisal (Williams, 1962: 134), da ne more biti demokratične

kulture brez pravice vsakega posameznika (ker naj bi bili pač vsi posamezniki polnopravni člani družbe), da javno objavlja svoja mnenja. Ker je demokracija odvisna od aktivnega sodelovanja vseh državljanov, mora to hkrati biti družbena potreba, ne le individualna pravica. Po Williamsovem prepričanju je mogoče to pravico udejaniti le v javnem sistemu medijev v polnem pomenu besede, torej ne v javnem monopolu; da bi to lahko dosegli, je treba ustvariti nove institucije in predvsem paziti, da bi ne bila le krinka paternalističnega ali celo avtoritarnega sistema.

Da »svobodna konkurenca« prinese na trg vsa »pomembna mnenja«, je danes (v obdobju vse hujše monopolizacije) seveda velika naivnost ali pa sprenevedanje. V zgodnjem razvoju množičnih medijev v obdobju liberalnega kapitalizma je bil tak sistem sicer res kar dober približek svobodi novinarstva in tiska. Danes taka svoboda pomeni predvsem to, da lahko vsakdo pove vse, kar hoče, pod pogojem, da bo donosno – da bo zanimivo za dovolj široko publiko, kar zagotavlja dovolj veliko naklado oz. gledanost/poslušanost programov in predvsem dovolj veliko zanimanje oglaševalcev. Vsakovrstne manjšine v družbi bodo zato obsojene na molk, saj bi njihovi interesi in mnenja, ker bi bili v nasprotju z večinskimi, utegnili zmanjševati naklado oz. gledanost programov in s tem znižati ceno oglasnega prostora in časa. Merilo »pomembnosti mnenja« v tržni konkurenci je torej komercialna uspešnost.

Pred dvema desetletjema je Jean D'Arcy ideje o nujnosti pozitivnega preseganja klasične meščanske svobode tiska povzel s pojmom »pravica komuniciranja«:

»Pravici poslušati in biti slišan, informirati in biti informiran tvorita skupaj bistveni razsežnosti 'pravice komuniciranja'... Udejanitev 'pravice komuniciranja' je zaželeni cilj za demokratično družbo, tako da lahko vsak posameznik ve, da je upravičen do tega, da je informiran in slišan, ne glede na to, kje živi ali dela ali potuje v svoji deželi« (Fisher, 1981: 15).

Odtlej, torej že celi dve desetletji, je pravica komuniciranja, ki bistveno presega klasično svobodo tiska, v jedru mednarodnih razprav o demokratizaciji komuniciranja. V bistvu gre seveda za pravico, ki naj bi pomagala vrniti medije tja, od koder dejansko izvirajo – v civilno družbo, državljanom kot aktivnim udeležencem komuniciranja in ne zgolj potrošnikom. Seveda je res, kot npr. ugotavlja Fisher (1981), da pravica komuniciranja s pravico do objave mnenja, ki ima v njej osrednje mesto, ne v mednarodnih dokumentih ne v nacionalnih zakonodajah ni pravno sankcionirana (z izjemo »stare« Jugoslavije in tudi še veljavnega slovenskega zakona!). Poglavitni razlog za to je seveda v tem, da taka pravica ni ne v interesu kapitala ne v interesu države (in pri nas, kot je videti, tudi ne v interesu novinarjev) – je »samo« v interesu civilne družbe. Kajpak se lahko zgodi, da bo slovenski parlament prisluhnil »argumentu« novinarjev, da gre za staro šaro iz zakladnice enoumja. Kar zadeva novinarjev, pozabljajo, da bodo imeli v odnosu do bodočih lastnikov (pa naj bodo zasebniki ali država) samo toliko pravic s področja svobodnega ustvarjanja, kolikor jih bo imel vsak državljan – tako kot je bilo doslej in kot je povsod. Usoda novinarjev je pač, da kot novinarji nimajo privilegijev – privilegije lahko imajo le kot lastniki ali kot državni uradniki. In zato so njihove specifične pravice po meri državljanov, ne pa lastnikov ali državnih uradnikov.

Moč novinarjev torej ni moč na način kapitala ali države, pač pa *komunikacijska moč*, ki jo Andrén (1991) opredeljuje kot moč, ki temelji 1., na zavestno razvitih lastnih mnenjih in stališčih, 2., videnju, kako ta mnenja in stališča ustrezno izraziti, 3., dostopu do medijev, prek katerih jih je mogoče izraziti, 4., doseganju širšega ali ožjega občinstva in 5., dejanskemu vplivanju na mnenja, stališča in

vedenje drugih državljanov. Popolnoma jasno je, da lahko državljani (in posebej novinarji) dosegajo zadostno stopnjo komunikacijske moči samo ob določenih predpostavkah, ki ne zadevajo zgolj njihove svobode, ampak tudi enakost; zato je ne gre za svobodo komuniciranja, ampak *pravico do komuniciranja*. V podobnem pomenu govori MacBridova komisija v svojem zaključnem poročilu o *pravici do posredovanja (resnice)*: »Posredovati drugim resnico, kot jo vidi (posameznik) sam o svojih življenjskih razmerah, aspiracijah, potrebah in stiskah. Kadarkoli je (posameznik) utišán z ustrahovanjem ali kaznovanjem ali pa mu je *onemogočen dostop do komunikacijskih kanalov* (podčrtal S.S.), je ta pravica kršena« (MacBride, 1980). Vsaj v treh (izmed petih) Andrénovih razsežnosti je ta pravica uresničljiva le, če jo zagotavlja oz. varuje pravna država s tem, da *omogoča* samoizobraževanje, institucionalno (šolanje) in dostop do medijev.

Komunikacijske pravice državljanov in novinarjev

Pravice lastnikov in ustanoviteljev glasil (in še posebej države) ter pravice državljanov nedvomno neposredno zadevajo pravice samih novinarjev, ki jim teze zakona ne namenjajo skoraj nikakršne pozornosti. Če zanemarimo splošna temeljna načela ter dve tezi o »novinarski zbornici«, ki naj bi se alternativno črtali, najdemo novinarje samo v tezi, ki govori o dostopu do virov informacij, ter v dveh tezah, ki govorita o imenovanju urednikov in odgovornega urednika. Seveda je res, da gre za zakon o javnih glasilih, ampak nič manj ni res, da so duša in srce javnih glasil – novinarji. Po tezah novega slovenskega zakona o javnih glasilih imajo novinarji naslednje pravice:

- dajejo soglasje k imenovanju odgovornega urednika, *če z zakonom ni drugače določeno* (v zakonu o RTV Slovenija že je drugače določeno!);
- dajejo *mnenje* k imenovanju urednikov (imenuje jih odgovorni urednik, mnenje novinarskega kolektiva pa ga v ničemer ne obvezuje);
- lahko zahtevajo sodno varstvo pravice do informacije, če jim jo vir neutemeljeno odreče (kar seveda ne more biti nikakršna posebna pravica novinarja, ampak pravica vsakega državljana).

Novinarji imajo po tezah zakona približno toliko pravic, kot ima država odgovornosti: nič. Postavlja se kajpak vprašanje, ali zakon lahko (če hoče) prispeva k razcvetu medijev in novinarstva. Pri tem je treba *razlikovati med zakonsko zagotovljenimi možnostmi svobodnega opravljanja novinarskega poklica in upravljanjem komunikacijskih organizacij*. Svoboda novinarskega poklica oz. poklicna avtonomija ni bila nikoli utemeljena v lastnini (privatni, državni ali združni). To bi bilo enako, kot če bi zahtevali, da morajo biti sodniki lastniki sodišč ali zdravniki lastniki bolnišnic, da bi imeli zagotovljeno poklicno svobodo. V mednarodni primerjalni raziskavi v 22 državah sva s kolegom Sparksom (Splichal, Sparks, 1991) nasprotno ugotovila, da novinarji povsod vidijo največjo nevarnost svobodi novinarskega ustvarjanja v obliki lastnine, ki je dominantna v danem okolju. V razvitih kapitalističnih državah je to privatna lastnina medijev, v nekdanjih socialističnih državah in v tretjem svetu je to državna lastnina. Če novinarji postanejo lastniki »svojega« medija, s tem problem v ničemer ni rešen če se začno obnašati kot pravi lastniki, tj. poskušajo maksimirati dobiček. Svoboda novinarstva (in sploh vseh profesij) je, nasprotno, utemeljena v dejstvu, da gre za dejavnost, ki je neke vrste splošno dobro, namenjeno vsem državljanom.

Svoboda novinarskega ustvarjanja je resnično lahko zagotovljena samo s tem, da je novinarstvo osvobojeno principov maksimiranja dobička (interes kapitala) in maksimiranja moči (interes države). Tako svobodo novinarjem lahko zagotavlja edino tisti strukturni del globalne družbe, ki sam ni podrejen nobenemu od teh principov – to pa je civilna družba, ki obstaja zunaj neposrednega nadzora države in katere življenje, čeprav poleg zasebne sfere, kulturnih dejavnosti in političnih interakcij vključuje tudi ekonomsko dejavnost, ni podrejeno profitniškimi interesom. V opredeljevanju oz. razumevanju civilne družbe je sicer prav ekonomska dejavnost najbolj protislovna, po eni strani zaradi »industrijske hibridizacije« oz. dotoka zasebnega kapitala v državna podjetja ter zaradi vzajemne odvisnosti in prepletanja funkcij podjetij v obeh sektorjih, po drugi strani pa zaradi povečevanja politične moči kapitala. Realna rešitev za novinarski poklic je v bistvu v tem, da se vpiv obeh (tj. države in kapitala) omeji in medsebojno uravnoteži, hkrati pa poveča neposreden vpliv »avtohtone« civilne družbe, ki je osvobodena tako interesa po moči kot interesa po profitu – bodisi prek organov upravljanja in posvetovalnih teles pri posameznih glasilih, bodisi prek *nacionalnega komunikacijskega sveta*.

Da je tak »varovalni mehanizem« za novinarstvo nadvse potreben, ne dokazujejo le problematične teze zakona, s katerimi se povečuje vloga države, ampak tudi praktični pritiski na novinarje kar sredi parlamenta (npr. nedavna grožnja z odvzemom akreditiva novinarki Dela), po drugi strani pa tudi podobne institucije (zlasti v majhnih državah) v Zahodni Evropi, npr. nacionalni komite za medije na Danskem, ki ga oblikujejo lastniki medijev in novinarji, danska državna agencija za nadzor nad tiskom, ki intervenira zoper poskuse monopolizacije (Minke, 1990), ali švedski tiskovni svet, ki ga sestavljajo lastniki, medijski delavci, predstavniki pravnškega združenja in države (Olssen, 1990). Ne nazadnje tiskovni svet, ki ga sestavljajo predstavniki urednikov, novinarjev, lastnikov in javnosti (»laikov«), poznajo v Veliki Britaniji še izza druge svetovne vojne (Williams, 1962: 153). Po Williamsovi oceni je prav ta svet napravil »mного dobrega« za svobodo tiska v okoliščinah, ko je bil (in je še) tisk organiziran v celoti na podjetniških principih, čeprav je bil mnogokrat tudi brez moči zoper tiskovne mogotce. Ker nekateri pri nas v tej ideji vidijo poskus oživljanja nekdanjega tiskovnega sveta pri SZDL (ki je bil sicer v načelu istovrstna institucija), velja povzeti vsaj del Williamsove argumentacije, s katero utemeljuje nujnost obstoja in razširitve kompetenc tiskovnega sveta (Williams, 1962: 155):

»Bilo bi popolnoma napačno, ko bi imel tak svet avtoriteto nad uredniki; toda sedanje stanje, ko uredniki niso dolžni objaviti popravka, pa četudi je bilo pred Svetom dokazano, da je šlo za popačenje dejstev, je popolnoma neustrezno. Ni mogoče resno trditi, da bi bila obveznost objave popravka . . . ogrožanje svobode tiska, in gotovo je v interesu javnosti, da so taka popačenja popravljena.

Ker je zdaj pglavitna nevarnost za svobodo tiska dejstvo, da so lahko časopisi in revije ukinjeni brez opozorila, kar čez noč, bi bilo treba zakoniti, da je vsak tak predlog za ukinitve sporočen tiskovnemu svetu, ki bi imel dolžnost preiskati vsa relevantna dejstva . . . in objaviti svoje izsledke . . .«

Mnoge evropske države poznajo še posebej institucijo *ombudsmana* (»komisijo za pritožbe zoper medije«), ki je dolžna raziskati pritožbe državljanov glede neprimernega ravnanja medijev, njene odločitve pa morajo biti javno objavljene po radiu, televiziji in v tisku. Seveda je res, da je institucija *ombudsmana* (oziroma podobnih institucij v različnih državah) prej rezultat prizadevanj za varstvo potrošnikov, kot pa prizadevanj za povrnitev medijev javnosti. V celoti torej »nadzorovana deregulacija« dopušča privatizacijo in komercializacijo dela nacionalnega

medijskega sistema (zlasti časopisov, kabelskih sistemov in lokalnih postaj), vendar pa le do tiste točke, ki bi po splošni presoji že lahko ogrozila položaj medijev kot »četrtega stanu« oz. varuha parlamentarne demokracije.

O tovrstnem varovanju komunikacijskih pravic državljanov ter integritete novinarjev in novinarskega poklica (tj. njihove avtonomije v odnosu do države in kapitala) ni v tezah zakona niti besede. Zato pa je v njem – kot sicer v današnji politiki – toliko več naklonjenosti privatizaciji (tudi) medijev. Ta naklonjenost je le navidezno v protislovju s prizadevanji za poddržavljenje radiotelevizije, o čemer bo govor v nadaljevanju. Je pa nenavadna, ker ne prepozna sistemskih omejitev.

Država brez odgovornosti?

Pri nas tako težko pričakovana privatizacija pozna tudi v »zgodnih« tržnih ekonomijah meje, ki jih postavljata demokratična družba (in država) v tistih dejavnostih, ki so za obstoj demokracije ključnega pomena. In (politični) dnevni tisk nedvomno sodi mednje. Tako kot pred sto petdesetimi leti tudi še danes velja (na etični ravni), da je prva svoboda tiska (danes bi rekli komuniciranja) v tem, da ni podjetje. Pri nas dokaj običajne predstave o tisku kot čisti profitni dejavnosti v vseh kapitalističnih družbah so preprosto zmotne. Zlasti v državah z majhnim številom prebivalstva – in med take izrazito sodi Slovenija – bi »divji lov« kapitala napravil nepopravljivo škodo (spomnimo se nedavnih polemik v sosednji Italiji) tisku kot instrumentu politične javnosti. Razmišljanja, ki celotno problematiko medijev reducirajo na vprašanje lastništva, ki naj bi bilo bodisi državno bodisi zasebno, in ki medije obravnavajo kot »navadna« podjetja, so sicer res kratkovidna, pa zato nič manj nevarna, če uživajo podporo oblasti.

Vendar pri omejevanju »tržne svobode« medijev v zahodnih demokracijah ne gre samo za etično vprašanje ali »dobrotljivost« države do civilne družbe, ampak za sistemsko nujnost. Kot ugotavlja Agnes Heller (1988: 138), sodobni demokratični sistemi, ki temeljijo na civilnih svoboščinah, pluralizmu, pogodbenem sistemu in predstavniskem principu – na prvi pogled paradoksalno – ne odkrivajo »ničesar iz ekonomske strukture družbe, njenih pogodbenih odnosov in s tem njenih odnosov moči. Samo zaradi tega formalna demokracija lahko koeksistira s kapitalistično družbo.« Če bi namreč ekonomska struktura družbe postala *politično* transparentna, bi se pokazalo, da večina prebivalstva ne more udejaniti temeljne pravice do lastnine produkcijskih sredstev, in ker ekonomska moč v dobršni meri nadzoruje politično moč oz. vpliva nanjo, so tisti, ki nimajo ekonomske moči (= nelastniki), deprivilegirani tudi v politični sferi. Protislovje je mogoče razrešiti le z odpravo centralizirane ekonomske moči v rokah maloštevilnih lastnikov, »vključno z njenim privilegiranim položajem nad množičnimi mediji in izobraževalnimi sistemi« (Heller, 1988: 140), kar je seveda blizu utopije. Toda, da bi demokratičen sistem kot tak sploh lahko deloval, mora država skrbeti, da tudi mejna področja med politično in ekonomsko sfero – in množični mediji so njihov eminentni predstavnik – ne postanejo v celoti podrejeni dominantni ekonomski strukturi. Jasno je, da to v večji meri velja za televizijo, v manjši za radio in najmanjši za tisk – pač glede na *vrednost* produkcijskih sredstev.

Umetnost spodbujanja oz. varovanja pluralizma medijev kajpak ni le v taki ali drugačni finančni podpori države medijem z relativno maloštevilno publiko, ki ne zagotavlja ekonomičnega poslovanja, tako kot tudi nezanimanje mednarodnega

kapitala ni le posledica relativne majhnosti nacionalnih trgov (končno so skoraj vsi nacionalni trgi v Evropi dokaj majhni v primerjavi z ZDA ali Japonsko). Temeljna predpostavka pluralizacije je, da vsi mediji (tudi ne vsi časopisi) niso organizirani kot podjetja, katerih izključni smoter je ustvariti profit. »Skrivnosti« pluralizma sta zlasti dve: prva so neprofitni privatni mediji, druga pa načelo, da ima vsak delničar v podjetniško organiziranih medijih (še posebej časopisih, ker je tu stopnja privatizacije najvišja) ne glede na velikost vloženega kapitala v upravnem odboru samo en glas. Apetiti kapitala, še posebej tujega, so zato na področju medijev bistveno manjši kot v siceršnji ekonomiji. Vloga parlamenta in države pri tem ni zvedena na normativno (zakonodajno) raven, ampak vključuje tudi strategijo komunikacijskega razvoja, v kateri zavzema osrednje mesto delitev medijske sfere na privatne, državne in skupnostne (neprofitne) medije skupin v civilni družbi.

Kajpak ta razmislek ne velja le za tisk in elektronske medije, ampak tudi za mnoge druge dejavnosti, ki so se v nekdanjih socialističnih državah znašle na prepihu privatizacije – od kulture do športa. Nedavno izrečena kritična opozorila zahodnih opazovalcev vzhodnoevropskih eksperimentov – npr. na beograjskem FESTU, naj s popolnim razdržavljenjem in s privatizacijo ne uničimo filmske produkcije, ali predsednika MOK, naj ne uničimo športa, da o slovenskem kulturnem škandalu niti ne govorimo – so le bolj odmeven izraz misli, ki jo je pred časom zapisal Raboy (1989: 8): Medtem ko na Zahodu poglavitno nevarnost demokraciji vidijo v totalni moči privatnega kapitala in vseobsegajoči (in vseuničujoči) komercializaciji (kot je ugotovilo celo nemško zvezno ustavno sodišče leta 1986, poseben pomen radiotelevizije ne dovoljuje njenega podrejanja tržnim silam), na Vzhodu pojmujejo privatni kapital in komercializacijo kot temelj demokracije. Zahteve po vsesplošni privatizaciji (zavestno?) spregledujejo, da privatizacija pomeni tudi nazadovanje, ker proizvaja neenakost in posredno podpira močno državo (Rosanvallon, 1988: 200). Močne državne institucije v načelu torej niso v nasprotju z interesi privatnega kapitala; pogosto prej nasprotno, saj država (med drugim) predstavlja izredno pomemben del povpraševanja na trgu. Torej tudi ni naključje, da težnje po privatizaciji tiska spremljajo težnje po podržavljanju radiotelevizije; kot pravi Keane (1988: 11) sta »fetiš tržne konkurence med zasebnimi individui in nekritično verovanje v administrativno državo dejansko *komplementarni* perspektivi. Obe spodbujata fragmentacijo socialnih vezi civilne družbe.« Za spremembo lahko poiščemo ponazoritev nazadovanja, ki ga povzroča takšno zapostavljanje civilne družbe, zunaj medijske sfere. Novo demokratično družbo je prav gotovo mogoče kritizirati kot apologetsko, saj postaja izrazito *moška*, izključevanje žensk iz javnega (političnega) življenja pa je gotovo eden izmed temeljev konservativnih ideologij.

Sedanja razmišljanja slovenske vladajoče koalicije oz. vlade popolnoma zane-marjajo vprašanje, kako država lahko zagotavlja vsaj minimalne predpostavke za pluralizem in avtonomijo medijev ter novinarstva, za profesionalno in osebnostno integriteto novinarjev ter za varovanje avtonomije civilne družbe, ki je pač ni brez avtonomije medijev. Najkrajši odgovor na to vprašanje bi se lahko glasil: Z omejevanjem državne in lastniške moči ter s spodbujanjem komunikacijske moči državljanov in kakovostnega novinarstva ter medijske produkcije sploh. Od tega sedanje teze slovenskega zakona premorejo le neko vrsto protimonopolne klavzule v variantnem dodatku k 4. tezi ter omejitve tujih vlaganj na 49 odstotkov. Vprašanje demokratičnega značaja pluralizma pa se še posebej zastavlja ob novem zakonu o radiodifuziji in predvsem delitvi radijskih in TV frekvenc.

Ta vprašanja so za Slovenijo še posebej pomembna zaradi majhnosti komunikacijskega »trga« in omejene količine frekvenc, kar oboje takorekoč nujno sili v monopolizacijo (v državni ali privatni obliki). Mnoge majhne države v Evropi so se prav iz teh razlogov odločile spodbujati raznovrstnost in kakovost novinarske oz. medijske ponudbe prek nacionalnih skladov, ki se polnijo bodisi iz proračuna, bodisi iz davkov na reklame. Zlasti skandinavske države, pa tudi Nizozemska, so še vedno zgled aktivne tiskovne politike držav, katerih cilj je ohraniti čim višjo stopnjo pluralizma nacionalnega (dnevnega) tiska, ki je ob taki podpori lahko »rentabilen« tudi pri nakladi komaj tisoč izvodov. Najbolj učinkovita sta videti dva prijema: neposredne ali posredne državne subvencije dnevnikom ter redistribucija dohodka od reklam (davek na dohodek od reklam, ki ga država pretaka v za oglaševalce manj zanimive časopise – Muskens, 1990). S tako politiko je tem državam uspelo ohraniti izredno veliko število neodvisnih dnevnih časopisov. Švedska ima na primer kar trinajst dnevnikov na sto prebivalcev – osemkrat več kot Slovenija, večnacionalna Švica pa kar 24! (L'information dans le monde, 1989).

Nacionalni skladi, iz katerih se financirajo posamezne vrste programov ali posamezni časopisi (ali pa posamezni zahtevnejši, tudi novinarski projekti), ki so po splošni sodbi nacionalno pomembni oz. pomembni za sistem parlamentarne demokracije, predstavljajo ob »javnem nadzoru« nad javnimi (neprofitnimi) in privatnimi korporacijami poglavito spodbudo za neodvisne, kakovostne programe oz. časopise (podobno kot jo ima ali naj bi jo imela RTV naročnina za nacionalne radijske in TV programe). Podobni skladi obstajajo tudi za spodbujanje tehnološkega razvoja medijev. Nekaj takega smo v obdobju sisov poznali tudi pri nas (subvencioniranje sicer majhnega dela radijske in televizijske kulturniške produkcije iz sredstev kulturne skupnosti ter subvencioniranje dnevnikov in telekomunikacijske infrastrukture iz državnega proračuna), in prav gotovo bi bilo ta princip potrebno ohraniti, pa čeprav v drugačni obliki. Upravljalec takega sklada bi bil lahko že omenjeni nacionalni komunikacijski svet s predstavniki civilne družbe in medijev (novinarjev), vsekakor pa ne država, ker bi sicer še dodatno povečali njeno moč, namesto da bi jo omejili.

S tega vidika je nedavno vladno idejo o proračunskem »skladu za pluralizacijo tiska« v načelu vsekakor mogoče oceniti kot skladno z načeli demokratizacije komuniciranja, ne pa tudi v njeni praktični izvedbi; tu se kaže v močno problematični luči, saj pomeni prelivanje denarja davkoplačevalcev v strankarski tisk pod »nadzorom« države. Za polno svobodo javnega obveščanja, kot je zajamčena s prvo tezo zakona, načela o demokratičnosti in svobodi pač ne zadoščajo. Država bi morala prevzeti »posebno odgovornost« ne samo »do tiska, radia in televizije italijanske in madžarske narodnosti,« kot pravi prva teza, ampak do celotne medijske infrastrukture v Sloveniji – ne torej abstraktno posebno odgovornost, ampak splošno konkretno odgovornost zlasti za tehnološki razvoj.

Vzpostavitev neke vrste nacionalnega komunikacijskega sveta kot institucije civilne družbe in države (namesto državnega ministrstva za informiranje ali drugih državnih organov) bi nedvomno predstavljala pomemben korak v smeri demokratizacije komunikacijskega prostora na Slovenskem. Tak organ, v katerem bi imeli odločilno besedo predstavniki civilne družbe (npr. po zgledu upravnega odbora danske televizije, katerega člani ne smejo biti vključeni v stranke), bi bil še posebej pomemben pri odločanju o podeljevanju uporabnostnih dovoljenj za radijske in televizijske frekvence, saj bi se sicer zgodilo, da bosta »pogajalska« partnerja le podržavljena radiotelevizija in državna administracija, ki bosta lahko sklepala »kompromise« in tako nacionalni radioteleviziji zagotovila poljubno količino frek-

venc na račun zasebnih in skupnostnih postaj (komercialne in neprofitne postaje), torej na račun civilne družbe in kritične javnosti. Od obetane pluralizacije medijev bi tako ostalo bore malo, ob z demokratizacijo razumljivo povečanih komunikacijskih potreb pa bi se obseg komunikacijskih pravic realno zmanjšal.

LITERATURA:

- Ash, T. G. (1989) »Refolution: The Springtime of Two Nations,« *The New York Review of Books*, 15. 6., 3–10.
- Andrén, G. (1991) »A Concept of Freedom of Expression for Super-industrialized Societies,« v: S. Splichal in J. Wasko (ur.), *Communication and Democracy*. Norwood, N. J.: Ablex.
- L'information dans le monde* (1989). Pariz: Seuil.
- Meech, P. (1990) »The British Media: Structures in Transition,« *Innovation* 3, 2, 227–252.
- Minke, K. (1990) »Media Structures in Denmark,« *Innovation* 3, 2, 253–268.
- Muskens, G. (1990) »The Politics of Accommodation Revisited: Media and Media Policies in the Lowlands,« *Innovation* 3, 2, 287–308.
- Fuhr, E. W., Rudolf, W. in Wasserburg, K. (ur.) (1989) *Recht der neuen Medien*. Heidelberg.
- Fisher, D. (1981) *The Right to Communicate: A Status Report*. Pariz: Unesco.
- Heller, A. (1988) »On Formal Democracy,« v: Keane, J., ur., *Civil Society and the State. New European Perspectives*. London, New York: Verso.
- Keane, J. (1988) »Despotism and Democracy,« v: Keane, J., ur., *Civil Society and the State. New European Perspectives*. London, New York: Verso.
- MacBride, S. in sod. (1980) *Mnogo glasova, jedan svet*. Beograd: Tanjug.
- Olssen, T. (1990) »Sweden's Via Media,« *Innovation* 3, 2, 269–286.
- Raboy, M. (1989) »East-West Dialogue on Media and Democratization,« *The Democratic Communiqué* 8, 3, 7–8.
- Rosanvallon, P. (1988) »The Decline of Social Visibility,« v: Keane, J., ur., *Civil Society and the State. New European Perspectives*. London, New York: Verso.
- Splicha, S. (1990) »Self-management and the Media: Theory and Practice of media Socialization in Yugoslavia,« v: McCormack, T., ur., *Censorship and Libel: The Chilling Effect*. Greenwich, Conn., London: Jai Press.
- Splichal, S. (1985) »Razsežnosti svobode komuniciranja,« *Naši razgledi*, 25. 1. in 8. 2., 35–36 in 68–69.
- Splichal, S. in Sparks, C. (1991) *Journalists for the 21st Century*. Norwood, N. J.: Ablex.
- Traber, M. (1991) »Changes of Communication Needs and Rights in Social Revolutions,« v: S. Splichal in J. Wasko (ur.), *Communication and Democracy*. Norwood, N. J.: Ablex.
- Williams, R. (1962) *Communications*. Harmondsworth: Penguin.
- Wuggenig, U. in Giegler, H. (1990) »Media Structure in West Germany,« *Innovation* 3, 2, 321–360.